

УДК 373.3.011.3-051:005.966.3:378.046-021.68(045)

DOI: 10.31499/2706-6258.1(3).2020.204153

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ АКТИВІЗАЦІЇ ЇЇ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Муращенко Олена, здобувач кафедри початкової освіти, КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради.

ORCID: 0000-0002-5887-1752

E-mail: murashchenko.olena.2017@gmail.com

У статті представлено й теоретично обґрунтовано сутнісні характеристики професійної мобільності вчителя початкових класів у системі післядипломної освіти як аспектів розвитку особистості педагога, проаналізовано різні підходи до визначення ключових ознак дефініції «мобільність» у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців.

На основі проведеного аналізу автором запропоновано застосування шляхів розвитку професійної мобільності вчителів у сучасному освітньому процесі в єдності з самоосвітою особистості, її інтеріоризацією соціокультурних і професійних знань, сформованих умінь і навичок, творче застосування яких сприяє адаптації суб'єктів до змін у суспільстві та їх внутрішньому перетворенню.

Ключові слова: *аспекти розвитку особистості, вчитель початкових класів, дуальність категорій, мобільна особистість, особистісні якості, початкова освіта, професійна мобільність, розвиток особистості вчителя, система післядипломної освіти.*

THE DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS' IDENTITY BY MEANS OF ENHANCING THEIR PROFESSIONAL MOBILITY IN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE EDUCATION

Murashchenko Olena, Applicant at the Department of Primary Education, Communal Institution “Zaporizhzhia Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education” of the Zaporizhzhia Regional Council.

ORCID: 0000-0002-5887-1752

E-mail: murashchenko.olena.2017@gmail.com

The article describes and substantiates the characteristics of the professional mobility of primary school teachers in the system of postgraduate education as an aspect of teacher's personality development, analyzes various approaches to determining the key features of the definition of “mobility” in the studies of domestic and foreign scientists.

On the basis of the analysis, the author states that the pedagogical aspects of the development of teachers' professional mobility in the modern educational process are insufficiently developed. In view of this, the application of the ways of its development in the organized educational process is proposed in unity with self-education of the individual, its internalization of socio-cultural and professional knowledge, the forming skills and abilities, the creative use of which contributes to the adaptation of subjects to changes in society and their internal transformation.

The author provides the prospect of further scientific explorations in determining aspects of realization

of professional mobility of primary school teachers in the process of their academic preparation for integrated teaching in the system of postgraduate education.

Particular attention is paid to the study of the relationship of personality development activity with the change in the leading type of the activity of a mature person, which suggests that the development of his professional mobility in postgraduate study is the most active and productive period of human life. It is stated that this period is characterized by the highest level of intelligence development, professional and personal achievements.

Keywords: *aspects of personality development, primary school teacher, category duality, mobile personality, personal qualities, primary education, professional mobility, teacher's personality development, system of postgraduate education.*

Модернізація освітньої системи в Україні актуалізує проблему забезпечення педагога нової якості здатного формувати сучасний стиль наукового мислення й інтеграційні процеси в навчанні. Підготувати вчителя нової формації здатна система післядипломної професійної освіти, стратегічні вектори якої спрямовані на формування педагогічної компетентності спеціаліста в умовах швидких змін у суспільстві та науці. Однією з ключових професійних компетентностей учителя початкових класів є його мобільність, яка виражається в постійній внутрішній особистісно-психологічній і зовнішній практично-діяльній готовності до змін, оперативному реагуванню на них завдяки власній особистісній і професійній активності. Таким чином, переважною задачею сьогодення системи післядипломної освіти є розвиток особистості вчителя початкових класів засобами активізації його професійної мобільності в процесі академічної підготовки.

Питання мобільності розглядалося вітчизняними й зарубіжними науковцями в контексті соціальної готовності до змін (В. Ф. Анурін, Ю. В. Арутюнян, М. Вебер, С. М. Новіков, П. О. Сорокін, Г. В. Щокін та ін.); як класифікація якостей особистості (О. Г. Асмолов, О. В. Брушлинський та ін.); механізм, який підвищує рівень адаптованості та конкурентоспроможності особистості (Л. А. Адміралова, Л. О. Амірова, Б. М. Ігошев та ін.); зміну позицій особистості зумовлену зовнішніми обставинами та її внутрішнє самовдосконалення засноване на потребі саморозвитку й цінностях (О. М. Білик, О. М. Дудіна, Н. В. Коваліско та ін.).

Аналіз педагогічних досліджень виявив різні позиції вивчення поняття й сутності мобільності, а саме, як проблему педагогічної освіти спеціалістів різних профілів, інтеграційну якість особистості та опанування певними вміннями швидкого перетворення власних дій відповідно до змін у суспільстві (Л. О. Амірова, В. Ю. Биков, Н. Г. Ничкало, С. О. Семеріков, М. І. Стрюк, Л. Л. Сушенцева та ін.).

Розглядаючи професійну мобільність педагога в системі післядипломної освіти Л. О. Амірова [1, с. 55–57], Л. В. Горюнова [5, с. 12] та Л. Л. Сушенцева [10] характеризують її зміст як механізм, який дозволяє адаптуватися вчителю у швидкоплинних умовах соціального середовища. Суперечності визначені в їх роботах обумовлені значущістю мобільності як властивості та якості фахівця у розв'язанні проблем самоідентифікації, самореалізації та самоактуалізації особистості, успішної побудови відношень у соціумі та недостатньою розробленістю педагогічних аспектів розвитку мобільності в освітньому процесі.

Метою статті вбачаємо розкриття сутнісних характеристик професійної мобільності вчителя початкових класів у системі післядипломної освіти як аспектів розвитку особистості педагога. Досягнення мети обумовлює необхідність розв'язання

наступних задач: визначити ключові ознаки професійної мобільності, які характеризують ціннісно-смысловий конструкт особистості вчителя, її соціальні та біологічні фактори розвитку; розкрити питання структурних компонентів професійної мобільності виражених у специфіці поліфункціональної діяльності, яка сприяє самореалізації особистості в професії; обґрунтувати процес перетворення власне особистості вчителя початкових класів, її діяльності та навколишнього професійного й життєвого середовища засобами активізації її професійної мобільності в системі післядипломної освіти.

Як соціальне явище поняття мобільності відоме ще за часів студентів-мандрівників і пов'язане зі створенням та розвитком середньовічних університетів. Об'єднані інтелектуальною працею, ідеями свободи й рівності, мандруючі по Європі студенти переходили з одного університету до іншого з метою отримання нових знань та формування культури академічної мобільності. Сучасна мобільність студентів, безумовно, відрізняється від середньовічної, але зберігає такі основні її властивості, як суб'єктність, висока адаптованість, цілеспрямованість, рухомість мотивації та потреба в нових знаннях, уміннях і навичках, яка супроводжується бажанням їх ефективного застосування й розповсюдження.

Основою вивчення феномену мобільність нашого дослідження виступає професійна мобільність, питання якої були розглянуті в роботах П. Сорокіна, М. Вебера, Е. Дюркгейма та на засадах якої був закладений функціональний підхід до аналізу професійної мобільності як соціального явища. Розгорнуте дослідження поняття «соціальна мобільність» було здійснене П. О. Сорокіним у 1927 році в книзі «Людина. Цивілізація. Суспільство», де вчений вперше використав цю дефініцію в одному поняттєвому ряді з «соціальним простором» і «соціальною стратифікацією» достатньо широко – як «перехід індивіда або соціального об'єкта (цінності), тобто всього того, що створено або модифіковано людською діяльністю, з однієї соціальної позиції в іншу» [9].

З точки зору нашого дослідження представляється цікавим відмітити, що основоположник теорії соціальної мобільності в контексті свого часу виділив внутрішню, пов'язану з особистісно-професійним розвитком, готовністю до освоєння нових способів, технологій, форм професійної діяльності, та зовнішню, тотожну зі зміною посади, роду занять, місця роботи чи професії, професійну мобільність, зазначивши їх як горизонтальну та вертикальну види мобільності.

Слідом за П. О. Сорокіним поняття соціальної мобільності досліджували сучасні вітчизняні й зарубіжні вчені Ю. В. Арутюнян, П. Блау, Ф. Гато, Д. Глас, Т. І. Заславська, С. Ліпсет, М. М. Руткевич, Ф. Р. Філіпов та ін. Вони підкреслювали, що мобільність суспільства являє собою суперечливий процес, отже вона завжди проблематично переноситься всіма індивідами, оскільки їм доводиться адаптуватися до нової субкультури, налагоджувати нові зв'язки та відстоювати новий статус. Разом з тим, для кожного складного суспільства завжди відкритий шлях розвитку.

Аналіз досліджень сучасних учених О. В. Амосової, О. М. Дудіної, Ю. І. Калиновського, П. М. Ратнікової, Н. І. Томина та ін., виявив, що мобільність ними розглядається як якість особистості, з одного боку, та як процес, з іншого, тобто, має двобічний характер. Дуальність цієї категорії характеризується тим, що людина може бути активною, якщо вона володіє певними особистісними й професійними якостями, але її мобільність може проявлятися тільки за умови реалізації діяльності [6, с. 161–162].

Аналіз генезису розвитку в науково-педагогічній і соціальній літературі таких понять як «соціальна мобільність», «соціокультурна мобільність», «академічна й освітня мобільність», доводить, що результатом сучасної професійної освіти виступає здатність студентів до професійної мобільності нового типу – мобільності як основи віри людей у себе та своє майбутнє, у свої сили й можливості. Разом з тим, мобільність проявляє конкретна людина, «що породжує смисли й цінності, які є основою для спрямованих поведінкових актів» (Л. С. Виготський).

На думку С. Л. Рубінштейна, поведінка людини здійснюється в певних заданих умовах, відповідно, її причиною є «внутрішні умови» [8], водночас О. М. Леонт'єв уважає, що активне пристосування до майбутнього є специфічною саме для поведінки людини [7, с. 33]. Професійна активність проявляється в різнобічних зовнішніх проявах, а її корисний результат вимірюється тим внеском, який робить професіонал у перетворення обставин і самого себе. Між тим, організується та спрямовується активність суб'єктивною позицією особистості, яка виступає інтегральним утворенням, що забезпечує перехід зовнішніх вимог у внутрішні.

Інтерес представляє думка В. В. Водзинської про те, що соціальна активність – це вища форма людської активності, яка проявляється як здатність діяти свідомо, не тільки пристосовуватися до зовнішнього середовища, але й цілеспрямовано змінювати його [4, с. 344–380]. Адаптація людини до умов життя ґрунтується на взаємній зміні власне особистості та її оточення, нерідко визначається як процес спрямований на ефективне подолання труднощів засобами успішного прийняття рішень, прояву ініціативи, відповідальності й здатності запобігати наслідкам прийнятих рішень.

Адаптуючись до суспільного простору завдяки відкритості, пластичності, активності й усвідомленості цих процесів, людина самоактуалізується, тим самим проявляє себе як мобільна особистість. Така людина створює нові схеми поведінки чи модифікує вже існуючі. Це дозволяє їй ефективніше взаємодіяти з навколишнім світом, постійно змінюючи й оновлюючи пов'язані з ним відношення.

У межах компетентнісного підходу Л. В. Горюнова сформулювала вимоги до випускника професійного освітнього закладу, за якими в структуру компетенцій мобільного спеціаліста входять соціально-комунікативні, освітні, загальнонаукові, ціннісно-сміслові й загальнокультурні компетенції. Дані компетенції є основною складовою професійної мобільності спеціаліста здатного розв'язувати задачі без психологічного збитку для себе. Крім того, Л. В. Горюнова схарактеризувала професійну мобільність за рівнями її функціонування:

- рівень особистісних якостей забезпечує внутрішній механізм розвитку людини через сформованість її ключових і професійних компетентностей, а саме, адаптивність, комунікабельність, самостійність, цілеспрямованість, критичне мислення, здатність до самопізнання, саморозвитку, самоосвіти та соціальна рухливість;
- рівень діяльності людини, що детермінована подіями, які змінюють навколишнє середовище, результатом якої виступає самореалізація людини в професії та житті визначає такі ознаки професійної мобільності як рефлексивність, креативність, проєктивність, прогнозування, цілепокладання, гнучкість та пластичність;
- рівень процесів перетворення власної особистості, діяльності та навколишнього професійного й життєвого середовища [5].

Складна за змістом, функціональна в динамічних умовах, педагогічна діяльність вимагає від педагога вміння своєчасно знаходити оптимальні рішення в змінених ситуаціях реальної дійсності. Тому необхідним елементом особистості вчителя визначається когнітивна мобільність, яка характеризує його здатність усвідомлювати й оцінювати труднощі та суперечності різних видів професійної діяльності, самостійно й конструктивно розв'язувати їх відповідно до ціннісних орієнтацій та розглядати будь-яку проблему як стимул подальшого розвитку.

Проведений теоретичний аналіз психолого-педагогічних досліджень науковців Т. Л. Аракелової, Т. А. Гусєвої, О. М. Демет'євої, С. Г. Желтової, І. С. Кудінової, М. Найса, Т. С. Несміянової, У. Уїткіна, та ін. дозволив визначити когнітивну мобільність як інтеграційну якість особистості, що узагальнює мотиваційний, креативний і рефлексивний компоненти, які характеризують готовність і здатність особистості до конструктивного розв'язання проблем в умовах педагогічної дійсності [3, с. 11].

Мотиваційний компонент когнітивної мобільності інтегрує такі якості, як активність особистості, пізнавальні потреби, позитивна мотивація, які спонукають до пізнавальної діяльності та продуктивності її здійснення в різних ситуаціях.

Основу креативного компонента когнітивної мобільності складає ініціативність, що проявляється у творчому спрямуванні особистості на пізнання реальності, самостійному виявленні й постановці проблем, пошуку їх розв'язань, креативність, що характеризується відкритістю новому досвіду, здатністю відмовлятися від стереотипних способів дій і продукувати різні ідеї, виходячи зі змінених умов.

Рефлексивний компонент когнітивної мобільності виражається в критичності особистості, яка спрямована на оцінку креативних ідей з точки зору їх відповідності вимогам дослідної ситуації та рефлексивність як властивість особистості, що забезпечує здатність до співвіднесення своїх дій з проблемною ситуацією та їх координацію.

Схарактеризовані компоненти тісно взаємозв'язані між собою та у своїй сукупності характеризують рівень не лише когнітивного, але й цілісного особистісного розвитку, що дозволяє визначити когнітивну мобільність як оптимальну умову, яка необхідна для професійного й особистісного росту вчителів початкових класів, що забезпечує високий рівень їх педагогічної майстерності та компетентності.

Когнітивний аспект розвитку особистості вчителів спирається на ідеї Ж. Піаже й Л. С. Виготського, які підкреслювали особливу роль у процесі інтелектуального розвитку особистості фактору соціальної взаємодії та міжособистісного спілкування. На думку Ж. Піаже, у процесі спільної діяльності учасники залучаються в дискусії, які породжують пізнавальні конфлікти й прагнення їх розв'язання, що стимулює мислення, пізнавальні здібності та розвиток комунікативної мобільності особистостей навчального процесу.

Комунікація в загальному розумінні визначається як спілкування, передача інформації між людьми та є специфічною формою взаємодії людей у процесі їх пізнавально-трудова діяльності, яка здійснюється за допомогою мови чи інших знакових систем. Комунікативна мобільність особистості в такій діяльності розглядається як сукупність знань, досвіду, якостей, здатностей людини, що дозволяє ефективно виконувати комунікативні функції. Даний вид мобільності спрямований на розв'язання проблем формування особистості, розвиток її активного гнучкого

мислення, уміння грамотно взаємодіяти з оточуючими, узгоджувати, розуміти та адекватно діяти в будь-яких професійних і життєвих ситуаціях.

У межах структури професійної мобільності комунікативна мобільність розуміється як уміння ефективного володіння комунікативною технікою й технологією (здатністю встановлювати соціальні контакти та здійснювати взаємодії), знаннями основ ділової етики професійного спілкування й керування колективом, уміння вести дискусію, мотивувати й захищати свої рішення.

Таким чином, комунікативна мобільність визначається як інтеграційна якість, яка узагальнює в собі когнітивний, психологічний і діяльнісний компоненти, зокрема, розвинені когнітивні здібності, знання особливостей і цінностей культури; свідому потребу й мотивацію в самовдосконаленні, прояв соціальної активності та підвищення свого культурного рівня; уміння й особистісні якості, які забезпечують можливості здійснення професійної діяльності за умови соціально-культурних змін.

Умови ефективного здійснення діяльності були розглянуті провідними вченими-психологами О. М. Леонтєвим та Д. Б. Ельконіним, які дослідили шляхи розвитку особистості в контексті діяльнісного підходу й виявили зв'язок активності цього процесу зі зміною провідного типу діяльності людини впродовж життя. Вони довели, що психологічна активність особистості ініціює й супроводжує діяльність, сприяє її переходу на якісно новий рівень і особистісний розвиток людини.

Зрілість, як відзначає Б. Г. Ананьєв [2], найбільш важливий період розвитку особистості, для якого характерна висока творча й соціальна мобільність. Розвиток особистості в зрілому віці розглядається в межах акмеології як найактивніший і продуктивніший період життєдіяльності людини. Саме цей період характеризується найвищим рівнем її розвитку інтелекту, досягненням професійних і особистісних акме.

Таким чином, саме в зрілому віці людина починає усвідомлювати себе суб'єктом власного життя та прагнути стати бенефіціантами своїх можливостей і перспектив. При цьому професійна мобільність як особистісна якість є необхідною умовою для подальшого особистісного й професійного росту людини, інтеграції її в динамічне економічне суспільство з метою самореалізації, внесення посильного вкладу в економіку, політику й культуру країни, удосконалення самого себе й навколишнього світу.

Таким чином, професійна мобільність учителя початкових класів розглядається як ознака його внутрішньої свободи, що сприяє розвитку самостійної, цілеспрямованої й допитливої особистості, яка вміє критично оцінювати власні можливості, визначати мету й маршрут індивідуального розвитку та усвідомлювати себе особистістю, що пізнає та змінює світ.

Системою післядипломної освіти передбачено розвиток професійної мобільності педагогів шляхом організації навчального процесу в єдності з самоосвітою особистості, її інтеріоризація соціокультурних і професійних знань, сформованих умінь і навичок, творче застосування яких сприяє адаптації суб'єктів до змін у суспільстві та їх внутрішньому перетворенню.

Перспективу подальших наукових розвідок у вказаному напрямі вбачаємо у визначенні аспектів реалізації професійної мобільності вчителів початкових класів у процесі їх академічної підготовки до інтегрованого навчання в системі післядипломної освіти. Серед таких, на нашу думку, є формування професійних компетентностей та розвиток активності особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амирова Л. А. Развитие личностной мобильности в пространстве непрерывного профессионального образования. *Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития*. 2012. № 2. С. 55–57.
2. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: в 2 т. М.: Педагогика. 1980. Т. 1. 230 с.
3. Аракелова Т.А. Взаимное обучение как условие развития когнитивной мобильности у будущих учителей: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Екатеринбург, 2006. 26 с.
4. Водзинская В. В. Активность личности в сфере досуга. Активность личности в социалистическом обществе. М.: Варшава: Институт социологических исследований, 1974. С. 344–380.
5. Горюнова Л. В. Профессиональная мобильность специалиста как проблема развивающегося образования. Ростов н/Д: РГПУ, 2006. С. 12.
6. Калиновский Ю. И. Развитие социально-профессиональной мобильности андрогога в контексте социокультурной образовательной политики региона: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. СПб, 2001. С. 161–162.
7. Леонтьев А. Н. Избранные педагогические произведения. М.: Педагогика, 1983.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб: Питер, 2000. 720 с.
9. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. Москва: Издательство политической литературы, 1992. С. 377–392.
10. Сушенцева Л. Л. Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика: монографія / Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. 439 с.

REFERENCES

1. Amirova, L. A. (2012). Razvitie lichnostnoj mobilnosti v prostranstve nepreryvnogo professionalnogo obrazovaniya. *Obrazovanie cherez vsju zhizn: nepreryvnoe obrazovanie v interesah ustojchivogo razvitiya*, 2, 55–57 [in Russian].
2. Anan'ev, B. G. (1980). Izbrannyye psikhologicheskiye trudy. (Vols. 1–2; Vol. 1). M.: Pedagogika [in Russian].
3. Arakelova, T. A. (2006). Vzaimnoe obuchenie kak uslovie razvitiya kognitivnoy mobilnosti u budushhih uchitelej. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ekaterinburg [in Russian].
4. Vodzinskaya, V. V. (1974). Aktivnost lichnosti v sfere dosuga. Aktivnost lichnosti v socialisticheskom obshchestve. M.: Varshava: Institut sociologicheskikh issledovaniy, 344–380 [in Russian].
5. Gorjunova, L. V. (2006). Professionalnaya mobilnost specialista kak problema razvivajushhegosya obrazovaniya. Rostov n/D: RGPU, 12 [in Russian].
6. Kalinovskiy, Yu. I. (2001). Razvitie socialno-professionalnoj mobilnosti androgoga v kontekste sociokulturnoj obrazovatelnoy politiki regiona. *Doctor's thesis*. SPb, 161–162 [in Russian].
7. Leontev, A. N. (1983). Izbrannyye pedagogicheskiye proizvedeniya. M.: Pedagogika, 33 [in Russian].
8. Rubinshteyn, S. L. (2000). Osnovy obshhej psihologii. SPb: Piter [in Russian].
9. Sorokin, P. A. (1992). Chelovek. Civilizaciya. Obshchestvo. Moskva: Izdatelstvo politicheskoy literatury, 377–392 [in Russian].
10. Sushentseva, L. L. (2011). Formuvannya profesiinoi mobilnosti maibutnikh kvalifikovanykh robitnykiv u profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh: teoriia i praktyka. Instytut profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy. Kryvyi Rih: Vydavnychiy dim [in Ukrainian].